

Nucené transporty jako prostředek řešení imigrace z odstoupeného pohraničí

/ Jan Benda /

Jedním ze segmentů, které provázejí změny hranic a odstoupení území, je migrační pohyb jejich populace. České země byly svědkem rozsáhlých přesunů obyvatel ještě před začátkem války v období druhé republiky, kdy na základě rozhodnutí velmocí došlo k územnímu okleštění po staletí celistvého a vzájemně politicky a hospodářsky provázaného celku. Státy, které se obávají důsledků nahromadění velkého množství obyvatel na svém území, čelí tomuto nebezpečí třemi způsoby: jednak vrácením migrantů (vyhošťováním), tak i jejich omezeným propouštěním přes hranice (demarkační čáry), či v podstatě jejich uzavřením. Všechna tato opatření využila československá exekutiva po odstoupení pohraničí na základě mnichovské dohody. Zatímco posledním dvěma se dostalo určité pozornosti československé potažmo české historiografie,¹ zmapování vyhošťování, či vrácení uprchlíků zůstávalo doménou především memoárové literatury odsunutých německých antifašistů a Heumosových prací o emigraci z Československa.² Tento text chce přispět s využitím uvedené literatury s podporou domácí pramenné základny k poznání procesu nucené repatriace po obsazení česko-moravsko-slezského pohraničí.

1 Kárný, Miroslav: Politické a ekonomické aspekty židovské otázky v pomnichovském Československu. Sborník historický, sv. 36, 1989, s. 193; Frankl, Michal: Druhá republika a židovští uprchlíci. In: Židovská menšina za druhé republiky, eds. Miloš Pojar – Marie Zahradníková – Blanka Soukupová. Praha 2004, s. 51.

2 Heumos, Peter: Die Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemansland. Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938. Bohemia 25, 1984, Heft 2, s. 247; Heumos, Peter: Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westen Europa und dem Nahen Osten 1938–1945. Politisch-soziale struktur, Organization und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation. München 1989, s. 46.

Zpětné transfery z pohledu literatury a její analýzy

Především u německých sociálních demokratů a komunistů se podmínky, za kterých se museli vrátit z vnitrozemí do pohraničí, vryly hluboko do paměti. Z jejich pohledu se opatření o povinném návratu jevílo jednoznačně jako nařízení proti nim a bez jakýchkoliv výjimek. Ty měly být uděleny až na jejich popud a pod mezinárodním tlakem.³ Někteří antifašisté považovali vrácení uprchlíků za nedocenění jejich služeb pro republiku,⁴ jiné přivedlo rozhodnutí o nuceném návratu do rozpaků.⁵ I v jiném pohledu se objevila kritika vlády, pro niž se antifašisté měli stát obtížnou povinností.⁶ Navíc Německo mělo požadovat vydání bez výjimky všech německých uprchlíků. Toto tvrzení nebylo žádným relevantním způsobem prokázáno.⁷ Pro předsedu Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei (DSAP) Wenzela Jaksche, který zveličováním obětí německých sociálních demokratů vyzískával politický kapitál pro záchrannou akci, byly transporty hanebnou odplatou hnutí odporu. Masové deportace a individuální vyhoštění, jak nazýval vrácení uprchlíků, považoval za rozhodnutí shora, nikoliv za neodsouhlasenou akci podřízených úředníků.⁸ Těžko lze přijmout Jakschovu tezi, že kapitulantská vláda vydala antifašisty v celých vlacích gestapu, často ještě v uniformách Republikanische Wehr. Sám přiznal, že mezi nuceně vrácenými nebyly osoby, které by v opozici vůči nacistu nějak vyčnívaly.⁹

Podle Brügela němečtí demokraté chápali, že se Češi v pomnichovské době starali především o sebe. Jako nepochopitelné a bez jakéhokoliv smyslu považoval zpětné transporty německých demokratů. „Je jen slabou útěchou, že do těchto transportů byli zpočátku zahrnováni i Češi z *pohraničních oblastí*.“¹⁰ Zmíněnou tezí zřetelně dokládal původní všeobecnost nařízení.

3 Jaksch, Wenzel – Kolarz, Walter: England and last Free Germans. The Story of a Rescue. London 1941, s. 43.

4 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) - Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allemande, 1938–1939, Paris 1938, 1939, 5. Jg, Nr. 10, s. A 41.

5 Osudy zapomenutých hrdinů. Příběhy německých antifašistů z ČSR, ed. Zdeňka Kokošková. Praha 2008, s. 40.

6 Witte, Eugen de: Für Heimat und Freiheit. Stuttgart 1982, s. 55.

7 Witte, E. de: Für Heimat..., c. d., s. 38; Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c. d., s. 49.

8 Jaksch, Wenzel: Cesta Evropy do Postupimi. Vlna a osud v podunajském prostoru. Praha 2000, s. 219.

9 Heumos, P.: Die Emigration..., c. d., s. 26.

10 Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, 1. díl, 1918–1938. Praha 2006, s. 657.

Zpětné transporty německých bojovníků proti nacionálnímu socialismu a „aktivní účast“ na zavraždění Petera Forstera měly představovat z důvodu slabé informovanosti o těchto událostech v soudobé české společnosti „temnou kapitolu v historii českého národa.“¹¹ Brügel kritizoval, že se o těchto událostech na české straně nepsalo a nebyly kritizovány. Navíc chyběly v soupisu „českých hanebností proti Němcům,“ kterými se argumentovalo na německé straně při zmínce o nacistických zločinech na českém národě.¹²

Ve výše definovaných vzpomínkách se zmiňuje rovněž vstřícný postoj některých příslušníků československých bezpečnostních sborů k německým antifašistům. V řadě případů umožnili uprchlíkům, aby se vyhnuli zpětným transportům.¹³ Svědectví jednotlivců dokládají, že přes provedená opatření bylo možné během jízdy z transportních vlaků uprchnout.¹⁴

Některé z memoárů trpí značnou neobjektivitou, což je případ reflexe chomutovského transportu.¹⁵ Dotyčný uprchlík neuvedl, že vlak dojel do Žatce, kde z něj po intervencích uprchlíků a armádních důstojníků mohli vystoupit členové Republikanische Wehr (RW) a vrátit se do Prahy. Ostatní uprchlíci byli vráceni do Chomutova.¹⁶

11 Nacisté požádali o vydání Forstera hned potom, co tento člen Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) uprchl z koncentračního tábora do Československa, kam se dostal za rozšiřování ilegálního časopisu Neuer Vorwärts, dopravovaného z ČSR do Německa. Na útěku se svým spoluvězněm usmrtil hlídku SS. Spoluvězeň byl zatčen a popraven. V případě Forstera trvalo ministerstvo zahraničních věcí na skutečnosti, že šlo o politického uprchlíka. Jeho osud interesoval veřejnost, která posílala protesty proti jeho případnému vydání. Němečtí sociální demokraté v čele se Siegfriedem Taubem mu připravili odjezd do zamoří a doprovodili ho na letiště k letadlu Bukurešť-Paříž. To mělo zpoždění a z příkazu ministerstva vnitra byl Forster zadržen. Stalo se tak několik dnů před mnichovským ortelem. Po něm byl Forster vydán Německu a transportován tam, odkud uprchl, tedy do Buchenwaldu, kde byl v prosinci popraven. Černý, Bohumil: Most k novému životu. Německá emigrace v Praze 1933–1939. Praha 1967, s. 91–92.

12 Brügel, J. W.: Češi a Němci, 1. díl, c. d., s. 658–659. Brügel v té době úředníkem ministerstva sociální péče, kde byl přidělen do oddělení pro péči o uprchlíky. Předtím byl pravou rukou předsedy strany Czecha. Prečan, Vilém: Život a dílo Johanna Wolfganga Brügela. In: In memoriam Johann Wolfgang Brügel. Hustopeče 2007, s. 21.

13 A zapomenutí vejdemo do dějin. Němci proti Hitlerovi: Životní příběhy německých odpůrců nacismu v Československu, ed. Alena Wagnerová. Praha 2010, s. 79 a 245.

14 Seidl, Otto: Jugend und Flucht aus Graslitz. in: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2001. München 2001, s. 28–33. Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty, eds. Barbora Čermáková, David Weber. Praha 2008, s. 65. Srv. dále A zapomenutí vejdemo do dějin..., c. d., s. 122. Dále též viz: Neznámé osudy. Nadace Bernarda Bolzana, Nadace Fridricha Eberta. Liberec 1997, s. 68–69.

15 Československu věrni zůstali..., c. d., s. 96.

16 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England ..., c. d., s. 28.

Nejvíce pozornosti si vysloužily zpětné transporty ve zprávách Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SoPaDe). Jedno z hlášení podává detailní průběh repatriace.¹⁷ Z jeho analýzy nelze dovodit, o jaký přesně transport se jednalo. Z dikce vyplývá, že pisatel nabyl přesvědčení, že účastníci transferu nebyli účelově informováni o nuceném návratu do svých domovů. Z úředních dokumentů nevyplývá, že by úmyslem státních orgánů bylo „cíleně“ vracet německé antifašisty do území, která by měla být vzápětí obsazena. Neubírá se tím vzpomínce na realitě, neboť demarkační čára byla pohyblivá, a pokud vlaky směřovaly k této čáře, což spisy dokládají, mohlo k této situaci dojít. V prvních říjnových dnech záleželo také na domovské příslušnosti. I podle toho se určovalo místo, kam se uprchlíci transportovali. Někteří díky tomu byli uchráněni návratu do obsazeného území.¹⁸ Jiná zpráva jasně uvádí, že ve vlaku cestovali Němci a Češi. Situace českých utečenců byla přece jenom o něco málo „snazší.“¹⁹ Ostatní běženci popisovali především zážitky po návratu do pohraničních oblastí.²⁰

Sjednocujícím prvkem odborné a memoárové literatury z pera německých sociálních demokratů se stal nedostatek pochopení pro ekonomické problémy československého státu, jejichž počátek byl v příčinné souvislosti s odstoupením pohraničí. Navíc v kruzích české politiky panovala určitá obava, že v případě volného přístupu obyvatelstva do Československa (tzn. otevření hranic) by byla republika „zavalena“ uprchlíky.²¹

V české historické paměti není odezva zpětných transportů silná, což je dáno krátkou dobou, kdy byli čeští uprchlíci nuceni k návratu, ale také tím, že antifašističtí Němci se dostávali do schizofrenní situace, neboť ve vnitrozemí jim byl upírán pobyt a trápily je realistické představy o opatřeních nacistického režimu proti ideovým odpůrcům, které by je po návratu domů očekávaly (koncentrační tábory, vězení), a o šikaně od henleinovských Němců. Není divu, že v řadách antifašistických Němců docházelo pod tímto tlakem k sebevraždám.²²

17 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg. Nr. 10, s. A 41A.

18 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg. Nr. 10, s. A 9.

19 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg. Nr. 10, s. A 41b.

20 Heil, Franz: Erlebnisse auf der Flucht in die Freiheit. In: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2003. München 2003, s. 34–35.

21 Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I. Brno 1994, s. 82.

22 Konkrétně srvn. Cihlár, Jiří: Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko. Ústí nad Orlicí 2003, s. 66.

Brügel si neuvědomoval, že „po Mnichovu“ vyvstávala jasná obava o osud „zbylého“ československého státu, vycházející ze zkušeností s postupem henleinovců na konci první republiky. Pochopitelně tento styl jednání neplatil pro německé antifašisty, ale v pomnichovské situaci se uvažovalo v delším časovém horizontu, tedy že jednou může přijít doba, kdy by správní, či jazykové požadavky vznesli. Některé činitele v tom utvrzovaly údajné požadavky uprchlíků na německé školy. Protože mnichovská dohoda měla vyřešit menšinový problém trvale, usilovalo se aplikací opčního práva o vytvoření národně homogenního státu. Tato myšlenka nemohla být uplatněna pro dobovačné záměry Německa. Na druhou stranu nedostatečně zohledňovaný prvek v reflexi zpětných transportů německými antifašisty tvoří ta skutečnost, že sami němečtí sociální demokraté a komunisté agitovali pro návrat do pohraničí mezi „svými soudruhy.“ Poslanec Siegfried Taub učinil 1. října 1938 nabídku vrchnímu radovi Zavřelovi, že „bude s pomocí funkcionářů své strany agitačně působit mezi uprchlíky, aby se vraceli zpět do svých domovů.“ Nabídka se vzala na vědomí.²³

Podle zprávy Sicherheitsdienstu propagovala Komunistická strana Československa (KSČ) návrat všech komunistů, kteří nebyli bezprostředně ohroženi na životě, nebo nemuseli očekávat vysoké tresty, aby sudetoněmecké oblasti nebyly zbaveny veškerých antifašistů. Především se to týkalo těch území, v nichž se očekávalo konání plebiscitu.²⁴ Sem se měli vrátit dokonce i „exponovaní soudruzi.“ Jednotlivce z řad uprchlých členů KSČ, kteří přicházeli v úvahu pro návrat do vlasti, vyhledávali v utečeneckých táborech vedoucí funkcionáři KSČ. Výběr byl prováděn také v souvislosti s ilegální znovuvýstavbou komunistické strany v sudetoněmeckém území, zastávané v souvislosti s nařízením KSČ.²⁵ Svědectví o tom podává zpráva SoPaDe, která popisuje návrat nejmenovaného komunistického příslušníka z Prahy, kam předtím uprchl, do okupovaného pohraničí. Obě cesty podnikl z nařízení stranického byra.²⁶

23 Národní archiv (NA), fond Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP-R), sign. R 431, č. j. A 5600, 1. 10. 1938. Srv. vzpomínky A zapomenutí vejdemo do dějin..., c. d., s. 138.

24 Mnichovská dohoda stanovila obsazení pohraničí po etapách od 1. do 10. října 1938, přičemž v Mnichově byla určena pouze čtyři okupační pásma, jež měla být zabrána do 7. října 1938. Zbývající území převážně německého charakteru (tzv. páté pásmo) měl vymezit mezinárodní výbor, který byl vytvořen ze zástupců mocností a ČSR. Tato oblast měla být obsazena do 10. října 1938. Berlínský výbor, který zasedal od večerních hodin 30. září 1938, měl též označit teritoria, v nichž se mělo provést lidové hlasování (plebiscit).

25 Meldungen aus dem Reich 1938–1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, ed. Heinz Boberach, 2. sv., 1938 – 10. Nov. 1939. Herrsching 1984, s. 59.

26 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 12.

Němečtí antifašisté ve svých vzpomínkách detailně popisovali nucený návrat do pohraničí. Chybějící prvek v jejich výpovědích tvořila především absence agitačního podílu vlastních stranických funkcionářů na návratu do pohraničí a chybějící pochopení pro složitou ekonomickou situaci pomnichovského státu.

Realizace nucených transferů

Po přijetí podmínek mnichovské dohody projednávala vláda na odpolední schůzi 30. září 1938 evakuační postup. Po debatě o definici pojmu „*bestehende Einrichtungen*“²⁷ proběhla rozprava o evakuačních otázkách, při níž bylo zdůrazněno a usneseno, že „náš stát v nových hranicích jest státem národním.“ Při evakuaci soukromých podniků měla být dána priorita českým lidem. Prohlášení republiky za národní soustátí s sebou přinášelo další propozice ohledně pomoci uprchlíkům, neboť „první povinností státu mělo být opatření existence obyvatelstva vlastní národnosti.“ S touto skutečností měli být občané jiné než české či slovenské národnosti seznámeni propagačními prostředky.²⁸ Projevila se tím tendence charakteristická pro třetí vlnu migrace z pohraničního území, kdy československé úřady už jinonárodní utečence snadno nepřijímaly. Na druhou stranu mezi migranty ve třetí vlně převažovali Češi. Reakce vlády v preferenci Čechů a Slováků jakoby předznamenávala názory mnoha deníků druhé republiky o nutnosti trvalého usazení výhradně slovanských uprchlíků.

Ministerská rada se dále usnesla, že při vyklizení odstoupených území mělo civilní obyvatelstvo zůstat na svých místech. Evakuace se měla dočasně vyloučit úřadů, vojenských složek a státních zaměstnanců s rodinami. Informátor SoPaDe uváděl, že po zveřejnění souhlasu s postoupením pohraničí proud migrantů značně zesílil: „*Nepopsatelná byla chudoba desítek tisíc rodin, které uprchly s poničeným oblečením a často jen s nezbytnými věcmi v ranečích a kteří si často ještě nesli stopy prožitých útrap a obtíží.*“²⁹

V důsledku přemísťování žádalo 30. září 1938 velitelství Havlíček Zemský úřad v Praze o povolení evakuace českých lidí všemi prostředky.

27 Bestehende Einrichtungen=stávající zařízení. Mnichovská dohoda určovala, že k vyklizení území má dojít bez poškození stávajícího zařízení. Bližší definici musela být určena později.

28 NA, fond Prezidium ministerské rady (PMR), kart. 4142, sign. XVIII., Protokoly z 10. jednání ministerské rady z 30. září 1938, s. 259.

29 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg. Nr. 10, s. A 13.

S jinými národnostmi tedy Němci a Židy nepočítalo. „Umožněte všemi prostředky provedení evakuace českých lidí, kteří snad budou utíkat před mocným německým terorem.“³⁰

I na schůzi ministerské rady 1. října 1938 se ministři v usnesení drželi teze, aby obyvatelé na rozdíl od úřadů setrvali v evakuovaném území. „Není ovšem právní normy, která by dala podklad k zabránění odstěhování. Technicky možno odjezd regulovati.“³¹ Opisy těchto protokolů uvádí místo výrazu „regulovati“ obrat „podporovati.“³² Zatím se požadovalo brzdit migraci do vnitrozemí u všech národností, jak u Čechů, tak u demokratických Němců a Židů. Vedle ekonomických důvodů, tedy schopnosti zmenšeného státu zabezpečit uprchlíkům další existenci, hrál roli i jeden z bodů mnichovské dohody. Dohoda velmocí totiž počítala s lidovým hlasováním na území, které měl vymezit berlínský výbor. Vláda a úřady chtěly zamezit úniku obyvatel ze sporných lokalit a případným úbytkem vlastního obyvatelstva v plebiscitních oblastech neztratit další území.

I proto se objevila snaha a tlak na návrat uprchlíků do dřívějšího místa pobytu. Oběžník Prezidia Zemského úřadu v Praze ukládal 1. října 1938 podřízeným orgánům, aby ihned učinily všechna opatření k odtransportování utečenců do jejich domovů.³³ V tisku a rozhlase se uveřejnila zpráva: „Zemský úřad upozorňuje, aby obyvatelstvo z pohraničního území neopouštělo svá bydliště, ježto za žádných okolností nelze připustiti, aby se stěhovalo do zázemí. Všichni uprchlíci budou vráceni do svých domovů.“³⁴

Okresní úřady vydaly příslušné pokyny, které vycházely z propozic nadřízených úřadů, ohledně všeobecného návratu utečenců všech národností. „Na příkaz různých míst, většinou okresních úřadů, byli lidé, tak jak byli spolu pohromadě, posláni do vlaků a transportováni do sudetoněmeckých oblastí. Přitom se nikdo neptal, jestli mezi těmito lidmi není nějaký ohrožený příslušník RW, či stranický sekretář Deutsche Sozialdemokratische Partei in der Tschechoslowakei (DSAP). Kdo neutekl z jedoucího vlaku, nebo při jiné příležitosti, byl bezohledně

30 NA, fond Prezidium zemského úřadu (PZÚ), 207–1531f9, kart. 1531, č. j. 24/Taj. Etap. 1938, Pilné! Tajné! 30. 9. 1938.

31 NA, PMR, kart. 4142, sign. XVIII., Protokoly z 11. jednání ministerské rady z 1. října 1938.

32 Tento obrat není správný, neboť se použil až v protokole vlády z 3. října 1938. NA, PMR, kart. 4396, Protokoly z jednání ministerské rady z 1. října 1938. Správně to uvádí i edice protokolů. Protokoly schůzí vlád z fondu předsednictva ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23. září – 4. říjen 1938. ed. Malá, I., Praha 1991, s. 116.

33 NA, PZÚ, kart. 1113, inv. č. 1000, č. j. 68.542.

34 NA, MPSP-R, kart. 46, sign. R 200, č. j. III k čís. 68 542. Srvn. také Intolerance/Intoleranz. Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938–1945. Edice dokumentů z fondů Archivu města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 1998, dok. č. 2.

vyhoštěn *Freiwilliger Schutzdienst* (FS-tzv. ordneři). ..V Praze se přešlo k následující metodě: všichni uprchlíci byli vyzváni, aby se policejně přihlásili. Činilo se tak, že dostali vyhoštění z Prahy během 24 hodin,“ uváděla k tomu zpráva SoPaDe.³⁵

Následujícího dne, tedy 2. října 1938, došlo k modifikaci předchozího oběžníku Prezidia zemského úřadu v tom směru, že nyní měli být uprchlíci odtransportováni pouze do území uvnitř plebiscitní demarkační čáry, nikoliv do obsazeného území. Pokud někdo chtěl tím směrem cestovat, nemělo se mu činit překážek.³⁶ Úprava v oblasti zamezení pohybu obyvatelstva do vnitrozemí pomocí železnice stanovila, že civilisté mohli cestovat vlakem pouze na zvláštní povolení, které mělo být vydáno pouze ve výjimečných případech.³⁷

Na schůzi vlády 3. října 1938 se projednávala vedle žádosti o pomoc od Francie a Anglie a příprav plebiscitní komise i otázka uprchlíků. Ministeruská rada rozhodla, že „setrvává na stanovisku,“ že v odstoupeném i plebiscitním území by mělo civilní obyvatelstvo setrvat na svých místech. Usnesení obsahovalo doplnění, že výjimky mohly být povoleny jen u nepatrného počtu obyvatel (1/2–1%), kde by setrvání v daném území znamenalo nesporně ohrožení života. Podle přípravného materiálu se s těmito výjimkami počítalo pro nejohroženější německé sociální demokraty.³⁸

Předtím, než vláda přijala citované ustanovení, se o problému útěku obyvatelstva diskutovalo na jednání zástupců politických stran, kteří se 1. října 1938 usnesli a požadovali, aby do českého území byly přijaty „z Němců jen osoby po stránce politické exponované, které by při setrvání ve svých domovech byly za svou dřívější činnost a stanovisko vůči ČSR ohroženy na životě.“ Dohoda obsahovala důležitou formulaci, že emigrantům do českého území nemá být udělováno státní občanství.³⁹ Tyto osoby se neměly trvale usadit ve zbytkovém Československu. Počítalo se s jejich emigrací do ciziny. Ostatní uprchlíci měli být dále vraceni.

Generál Bohuslav Fiala, podnáčelník Hlavního štábu se dožadoval 3. října 1938 urychleného řešení otázky utečenců, z nichž někteří se nechtěli dobrovolně vrátit do svých původních domovů. Podle jeho názoru bylo nutno repatriovat rovněž osoby ne-československé národnosti z již obsazeného území. „*Nechceme-li ve zmenšeném státě stále mít nové menšiny, které by postupem*

35 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 7.

36 NA, PZÚ, kart. 1113, inv. č. 1000, č. j. 69.826.

37 NA, PZÚ, kart. 1113, inv. č. 1000, č. j. 69.730.

38 NA, PMR, kart. 4396, Protokoly z jednání ministerské rady z 3. října 1938, s. 6.

39 NA, PMR, kart. 4142, sign. XVIII., Protokoly z 13. jednání ministerské rady z 3. října 1938, s. 300.

času vznesly obdobné požadavky, které byly jednou z příčin nynějšího stavu.“⁴⁰ Stanovisko bylo ovlivněno postupem henleinovců na konci první republiky, který se „nyní“ začal aplikovat na antifašisty, přestože ti se zachovali státo-
tvorně. Nacistické Německo pochopitelně nemohlo využít hlasů a požadav-
ků demokratických Němců a Židů. Navíc se předpokládalo, že nynější stav
nemusí být konečný, tedy že antifašisté by později (v delším časovém hori-
zontu) mohli přijít s národnostními, správními a jazykovými požadavky, což
by mohlo znovu ohrožovat stabilitu zmenšeného československého státu
a „*vlastní správu věcí svých*.“ I proto byl pro nejhroženější německé sociální
demokraty zamýšlen pouze dočasný pobyt před další emigrací.

Z území, jež měla být odstoupena, probíhala evakuace úřadů a státních
zaměstnanců s rodinami.⁴¹ Ostatní obyvatelé měli zůstat na svých místech.
Důležité ustanovení cirkulárních oběžníků stanovovalo, že za uprchlíky „*nelze*
v žádném směru považovat“ rodiny státních zaměstnanců.⁴² Z obavy, aby utečen-
ci dopravovaní zpět do místa určení v plebiscitním území neopustili během
cesty transport, měly být vlaky provázeny patřičnou četnickou či policejní asi-
stencí. Přeprava měla probíhat v uzavřených vozech, aby cestující v mezista-
nicích nevystupovali. Vagony se měly rozdělovat přesně podle místa určení
kvůli snadnějšímu přepojování.⁴³ Ze zmíněných důvodů se k připravovaným
transportům začaly přiřazovat četnické hlídky. Ihned byl vypraven vlak z Wil-
sonova nádraží do Žatce s 560 osobami o 8 vagonech, k němuž se nadirigovalo
8 hlídek. Pro vlak č. 1301 do Mostu odj. v 5.40 hod. s 200 lidmi se 3 vagony
byly určeny 3 hlídky, vlak č. 1101 do Liberce odj. v 4.55 hod. s 250 osobami o 4
vagony střežily 4 stráže. Zabezpečením vlaku neurčeného č. do Litoměřic odj.
v 7.10 hod se 70 uprchlíky v jednom vagonu byla pověřena 1 patrola. Každý ze
spojů odjížděl z Wilsonova nádraží a byl osazen jak Čechy, tak Němci.⁴⁴ Všechna tato města nebyla dosud obsazena německým vojskem. Někteří němečtí
uprchlíci považovali avizovaný návrat k plebiscitu pouze za záminku pro úřa-
dy, aby je vrátily zpět do pohraničí. „*Mnozí věřili zprávám, že plebiscitní zóna je*
plánována, vyměřena, jiní v tom viděli pokus dostat uprchlíky do této imaginární zóny

40 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond VI. sekce, kart. 75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, č. j. 9725 dův. Hl. št. z 3. října 1938.

41 Při té příležitosti byla např. zaměstnancům ministerstva vnitra poskytnuta záloha na služné, pokud byli ve finanční tísní.

42 NA, PZÚ, kart. 1113, inv. č. 1000, č. j. 70135.

43 NA, fond Zemský úřad Praha-sociální a zdravotní záležitosti (ZÚ-soc. zál.), kart. 269, č. j. 3703 ze 4. 10. 1938.

44 NA, fond Prezidium policejního ředitelství II (PP 1931–1940), kart. 1546, sign. V 84/47, č. j. 28340, 4. 10. 1939.

pod záminkou plebiscitu a dopravit je tak gestapu.“⁴⁵ Podobné informace se objevovaly rovněž v zahraničním tisku.⁴⁶ Pramenný materiál tento předpoklad nepotvrzuje.

Zpětné transporty probíhaly ve spěchu a docházelo často k rozdělení rodin. V zájmu co nejrychlejšího odbavení a odjezdu uprchlíků pomocný personál na nádraží nedostatečně spolupracoval k tomu, aby se rodiny udržely pohromadě.⁴⁷ V Chomutově měla být vlaková souprava s 600 uprchlíky umístěna v továrně, odkud nemohli odejít do vlastních domovů.⁴⁸ Uvedené zkušenosti německých antifašistů potom využíval cizí tisk ke kritice politiky repatriace.⁴⁹

Zpráva Ústředního sociálního úřadu hlavního města Prahy popisovala konkrétně, do jakého území byli utečenci z Prahy transportováni. „Uprchlíci byli dopravováni zpět do míst, odkud uprchli, pokud se jednalo o území plebiscitní. Utečence z území již obsazených přivezly vlaky do okresů plebiscitního území nejbližších jejich původnímu domovu, leč by sami žádali na návrat do obsazeného území.“⁵⁰ Pro dopravu osob uvnitř plebiscitního území nebylo od 5. října 1938 nutné povolení.⁵¹ Stejného dne došlo k vydání nařízení, které vyzývalo ke změně přístupu v tlaku na uprchlíky, kteří zůstávali zatím ve vnitrozemí. Pokud nechtěli odjet, měli zatím zůstat na dosavadním místě a neměli být odesláni do plebiscitního nebo obsazeného území. Stanovisko limitoval požadavek uprchlické spolehlivosti. V zásadě vše vycházelo z vládního usnesení z 3. října 1938.⁵²

Na základě výnosu z 6. října 1938 byla zřízena poptávková služba, jejímž účelem bylo zprostředkovávat zprávy o pohybu odtržených členů rodin. Sloužila též jako registr dlužníků.⁵³

45 Witte, E. de: Heimat..., c. d, s. 39.

46 Dne 12. října 1938 psal Daily Telegraph, že repatriace uprchlíků do plebiscitního území z důvodu, aby nebyl ztracen jejich hlas pro Československo, byl pouhou záminkou.

47 NA, fond Ministerstvo vnitra dodatky (MV-dod.), kart. 28, sign. D 401, č. j. 84614, 5. 10. 1938. Příloha.

48 NA, ZÚ-soc. zál., kart. 269, č. j. 3703 ze 4. 10. 1938.

49 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c. d., s. 28.

50 NA, MV-dod., kart. 28, sign. 14a - D 404, č. j. chybí, Návrat uprchlíků z 5. října 1938. Přičemž se apelovalo na zajištění chybějící bezpečnosti před ordnerskými tlupami a nutnost pevného zásobování v plebiscitních okresech.

51 NA, PZÚ, kart. 1113, inv. č. 1000, č. j. 70309.

52 NA, PZÚ, kart. 1113, inv. č. 1000, č. j. 70552. „Zemskému úřadu v Praze byl dán pokyn, aby uprchlíci z obsazeného území, pokud nebude podezření nespolehlivosti, nebyli vraceni ani do svých domovů ani do smíšených okresů pohraničních, nýbrž aby byli ponecháni v českých obcích a vedeni v evidenci.“

53 AMZV, V. sekce, kart. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR - Uprchlíci z okupovaného území, č. j. 149062 z 22. 10. 1938.

Ministerstvo národní obrany požadovalo 7. října 1938 odsun židovských a německých uprchlíků ze všech českých krajů.⁵⁴ Podle velitelství I. armády docházelo v okresech Poděbrady, Kolín, Kutná Hora ke hromadění uprchlíků z obsazeného území československé, německé a židovské národnosti. Úřadům prý chyběly pokyny k jejich vracení do dřívějších bydlíšť a vyplácely jim podporu. „*Nikdo z uprchlíků nechce se dobrovolně vrátiti do svých dřívějších bydlíšť, zvláště Němci a Židé. Hrozí přeplnění měst ve vnitrozemí a nedostatek potravin. Rapidně stoupají ceny jak poživatin, tak i bytů. Uprchlíci německé národnosti a Židé dožadují se v Poděbradech zřízení německé školy. Na více místech bylo zjištěno, že němečtí uprchlíci a Židé spojují se s českými komunisty a chtějí konat demonstrace...Nálada mezi českým obyvatelstvem je velmi napjatá zvláště vůči uprchlíkům německé národnosti a Židům.*“ Uvedené informace potom použil premiér Jan Syrový při jednání s Vysokým komisařem Společnosti národů pro uprchlíky z Německa Neillem Malcolmem jako hlavní argumenty pro nezbytnost vracení německých a židovských uprchlíků zpět do pohraničí. Jiná zpráva podává, co se v Poděbradech stalo. Příliv židovských uprchlíků vzedmul protižidovskou náladu. „*Svým jednáním provokují (narážkami na odůvodněný zákrok Německa v Československu a získáním německé třídy pro děti) a zavdali příčinu k přísné kritice. Nicméně nespokojenost místního občanstva nevybočila v násilné jednání, až asi na dva případy, které však neměly následků.*“ Situace se uklidnila po repatriaci uprchlíků.⁵⁵

Nicméně list DSAP Sozialdemokrat popíral, že by požadavek na zřízení německých škol byl vůbec vznesen. Na meziministerské poradě 7. října 1938, zabývající se problematikou hromadných útěků z pohraničí, upozornil vysoký úředník ministerstva vnitra, že v zásadě „*všichni uprchlíci budou vráceni,*“ pokud nebyli státními úředníky nebo neměli československou národnost. Následujícím prohlášením požadavek mírnil. „*Pokud zůstanou ve vnitrozemí Němci z pohraničí, budou rozptýleni, aby netvořili kompaktní celek. Pokud jde o demokratické Němce a Židy, byl vysloven všeobecně názor, že je nutno se tomu brániti, aby později nevznikly nové vnitropolitické potíže.*“⁵⁶

Při další debatě na ministerstvu vnitra následujícího dne byl vysloven názor, že „*návrat uprchlíků nepůjde provést dokonale, a proto je nutné učinit*

54 NA, PMR, kart. 270, sign. 735, č. j. 31.966 Dův.-hl. st. /2. odděl. 1938.

55 NA, PZU, 207-785-4, 8/1/70/564, Velitelství četnického oddělení Ml. Boleslav z 28. listopadu 1938. V listopadu přítomné době se zdržovalo v Poděbradech asi 220 židovských uprchlíků.

56 AMZV, V. sekce, kart. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR - Uprchlíci z okupovaného území, Zápis porady ze 7. října 1938.

*nějaká další rozhodnutí ohledně těch, kteří zůstali.*⁵⁷ Vedle repatriace určité části utečenců se začínalo počítat s tím, že pravděpodobně někteří zůstanou. Posléze bylo smluveno kompetenční rozdělení mezi resorty. Policejní ředitelství v Praze vydalo 8. října 1938 oběžník, v němž požadovalo bez ohledu na národnost a vyznání okamžité odtransportování uprchlíků do pohraničního území. Výjimku bylo možno uplatnit pouze u těch osob, jež prokáží, že by byly ohroženy na životě. Mělo tomu být výhradně v případech ojedinělých a bezpečně prokázaných.⁵⁸

Přestože pokyn k bezpodmínečnému návratu pro všechny uprchlíky již neplatil, 8. října 1938 byly uprchlíkům židovské a německé národnosti v Českých Budějovicích doručovány výměry s výzvou, aby se vrátili zpět do svých domovů. K čemuž jim byla stanovena lhůta 24 hodin vzhledem k pokynům, aby repatriace byla prováděna se vším důrazem.(!)⁵⁹ Ze záznamu není jasné, zda byly ověřovány důvody jejich případného ohrožení v původním bydlišti.

Od 11. října 1938 se měl při vracení obyvatelstva do pohraničí uplatňovat liberální přístup zejména k lidem české národnosti a významnému průmyslu. Z pohraničních měst měl být zařízen rozptyl uprchlíků do vnitrozemí. Emigranti německé národnosti, pokud by byli ohroženi na životě, měli být shromážděni ve vnitrozemí a vedeni v evidenci.⁶⁰ Policejní ředitelství v Praze upozorňovalo okresní hejtmány, aby při provádění návratu utečenců cestou vyhoštění postupovali liberálně a tuto akci omezovali pouze na osoby z hlediska státního nevíтанé. Přičemž se upozorňovalo, že k repatriaci nebylo možné nutit ty jedince, kteří by prokázali, že by tím byli ohroženi na životě. Policejní orgány neměly námitek, aby u osob, které se prokázaly potvrzením, že jsou vedeny v evidenci uprchlíků u kanceláře pro péči o uprchlíky, nebylo zakročováno vyhoštěním ve smyslu oběžníku z 8. října 1938 č. 28787 a aby vyhlášená repatriace již nebyla prováděna.⁶¹

Subkomise pro otázky vystěhovalců z obsazeného území se poprvé sešla 13. října 1938 v ministerstvu vnitra.⁶² Při přehledu dosavadní čin-

57 Gebhart, Jan: Migrace českého obyvatelstva v letech 1938–1939. Poznámky ke stavu výzkumu. Český časopis historický 96, 1998, s. 565.

58 NA, fond Policejní ředitelství Praha II - Stanice a komisariáty (PŘ-SK), nezpr., Vršovice, fascikl Uprchlíci z obsazeného území 1938–1939, č. j. 28.787 ze dne 8. října 1938. (za upozornění na materiál děkuji kolegovi mgr. Davidu Hubenému z Národního archivu).

59 NA, fond Prezidium ministerstva vnitra (PMV), 225-1119-4, fol. 23, č. j. 33410, 17. 12. 1938.

60 NA, MPSP-R, kart. 46, sign. R 200, č. j. 91781.

61 NA, PP 1931–1940, kart. 1547, sign. V 84/47, č. j. 29063 pres. z 11. října 1938. V té době byl totiž již nařízen soupis osob, které se přistěhovaly z pohraničí.

62 NA, MPSP-R, kart. 46, sign. R 200, Zápis schůze z 13. 10. 1938.

nosti byli její účastníci seznámeni s dosavadním přístupem k vracení uprchlíků, který vyplýval z usnesení ministerské rady z 3. října 1938. V této podobě byl uplatňován do stanovení pátého pásma. Protože to zasahovalo hluboko do státního území i české kraje a otázka plebiscitu se stala pochybnou, zemský úřad vydal 11. října 1938 v 10.30 hod telefonický pokyn, podle kterého se mělo při vracení do obsazeného území postupovat liberálně.

K otázce repatriace proběhla širší debata. Při ní se jednoznačně prokázal aktivistický přístup armádních složek k vracení uprchlíků ne-československé národnosti. Jak se ostatně ukazovalo též při jiných příležitostech, zastávalo vojsko v tomto případě nekompromisní postoje. Vycházely z představy, že nynější stav věcí nemusí být konečný. Tedy, že Německo může existenci menšin zneužít ke svému prospěchu.

Štábní kapitán Sláma tlumočil stanovisko hlavního štábu, aby postup vůči Němcům byl co nejpřísnější. *„Jest obava, že ponecháním jich zde vzniknou nové buňky, které by v budoucnu mohly přinést čl. státu nové nepřijemnosti. Výjimky, aby byly povolovány jen těm osobám, které by byly při návratu vystaveny mimořádnému nebezpečí.“*⁶³

Vracení uprchlíků se dostávalo rychle na stránky zahraničního tisku. Vstupovalo do jednání o přidělení britské finanční pomoci. Stalo se ústředním tématem oddělených rozhovorů Vysokého komisaře Malcolma 11. října 1938 s ministrem vnitra Janem Černým a 12. října 1938 s premiérem Syrovým. Zdvohlé jednání dospělo ke stejnému výsledku. Republika si nemůže dovolit žádné riziko vzniku nové německé menšiny na zmenšeném teritoriu. Syrový nepopíral, že němečtí sociální demokraté byli odpůrci Henleina a loajální občané první republiky. Dále uvedl, že v jednom nebo dvou místech němečtí uprchlíci požadovali právo na to, aby si ustanovili svoje vlastní školy. Toto, jak řekl, mělo být předzvěstí rizika, které by se projevilo, pokud by dovolil, aby němečtí uprchlíci zůstali v Československu. Malcolm žádal dva měsíce, během nichž by antifašisté emigrovali, což by pro republiku znamenalo jen malou újmu. Syrový žádost odmítl, ale ujistil hosta, že politicky exponovaní jedinci nebudou vraceni do okupovaných území. Vysoký komisař se s touto tezí neztotožňoval, jak uváděl mezi stovkami německých uprchlíků, kteří museli tuto denně tuto cestu

63 AMZV, VI. sekce, kart. 75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, Záznam o poradě delimitační subkomise pro otázky vystěhovalců z obsazeného území, která se konala 13. října 1938. Srvn. dále o postojích vojska Kural, Václav: Místo společenství konflikt!, Praha 1994, s. 31.

nastoupit, byli pravidelně sociální demokraté.⁶⁴ Syrovému předal seznam těch lidí, jež neměli být posláni zpět do pohraničí. Celkově byl Malcolm z výsledku jednání zklamaný, ale měl pochopení pro složitou situaci československé vlády. Problém uprchlíků v republice se stal politickou otázkou. „Zhruba řečeno jejich názor na mě byl, to byl váš národ, který nás dostal do této strašně obtížné pozice, a vy nyní přijdete a žádáte, abychom takto nejednali, když věříme, že tato cesta je jediná možná,“ uvedl Malcolm krátce po rozhovoru pro tisk, ve kterém nijak nezastíral svoje sympatie vůči demokratickým Němcům.⁶⁵ Československé argumenty se opíraly o již nastíněnou představu, podle níž by němečtí antifašisté znamenali posílení německé menšiny v republice a kompaktní německá sídla na českém jazykovém území by Říši mohla poskytnout záminku k „osvobozování“ dalších Němců.⁶⁶ Sudetoněmečtí demokraté zase viděli v nuceném návratu snahu zabránit tomu, aby v republice vznikla centra antinacistické propagandy.⁶⁷ Při zmínce o požadavku na otevření škol pro německé uprchlíky je zajímavé zmínit prohlášení Rudolfa Bechyně, učiněné v rozhovoru s Wenzelem Jakschem v druhé polovině září 1938. Na otázku, co se stane s jádrem německých sociálních demokratů v případě odstoupení území, český sociální demokrat odpověděl: „Můžeme zachránit pouze současnou fyzickou existenci vašich lidí. Nebude pro nás možné vytvořit německé školy pro vaše děti. Ale s vašimi lidmi budeme zacházet, jako by byli naši vlastní.“⁶⁸

Pokud uprchlíci nebyli shledáni jako ohrožení, čekala je cesta zpátky do pohraničí. Důležitou roli hrála skutečnost, kde se nacházeli. Jestliže přebývali na venkově, byla pravděpodobnost nuceného návratu větší než v Praze. V případě zařazení do stranických seznamů ohrožených utečenců se vyhoštění takřka vylučovalo. Navíc magistrát zřídil v Clamm - Gallasově paláci uprchlickou kancelář Sociálního úřadu hlavního města Prahy, ve které všichni uprchlíci exponovaní pro stát a pro aktivistické strany obdrželi osvědčení o registraci, čímž pro ně vyhošťovací rozkazy ztratily platnost. „Co se týče podmínek, které jsou pro vydání tohoto osvědčení nutné, dá se říci, že se žádá všeobecně potvrzení nějakého sekretariátu aktivistické strany, ve kterém je uvedeno, že uprchlík byl politicky činný a návrat by pro

64 Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c. d., s. 252.

65 Prager Tagblatt, 12. 10. 1938, s. 3, Sir Neill Malcolm bei Minister Černý.

66 Brügel, J. W.: Češi a Němci, 1. díl, c. d., s. 657.

67 Heumos, P.: Die Emigration..., c. d., s. 25. Dále též Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c. d., s. 47.

68 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England ..., c. d., s. 43.

jeho osobu znamenal nebezpečí.“⁶⁹ Informátor SoPaDe tuto praxi potvrzoval a uváděl, že byly vydávány legitimace, které zabraňovaly vyhoštění.“⁷⁰

Stranický sekretariát DSAP a KSČ vystavoval osvědčení o politické činnosti pro ohrožené členy a ti následně obdrželi od veřejných institucí legitimaci zabraňující každému vyhoštění. „V případech většího ohrožení se podařilo sociálnědemokratické straně dosáhnout zrušení nařízení o vyhoštění pro určité osoby. Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy vystavil mnoho osvědčení a část lidí (především příslušníci RW) byla odeslána do tábora mimo Prahu, čímž bylo jejich ohrožení en bloc uznáno. Posléze se mnozí z nich vrátili, když viděli, jak malého uznání se dostalo jejich práci pro republiku. Repatriace znamenala ohrožení života, jistě ale vězení, potupu a ponížení.“⁷¹

Podle svědectví německých sociálních demokratů bylo celkově vystaveno mezi 7 až 8 tisíci takových legitimací. Praxe se měla provádět až od poloviny října 1938. „Do té doby se nad námi všemi vznášela plných čtrnáct dní nebezpečí vyhoštění. Většina z nás byla v myšlení sjednocena, v případě vyhoštění dát přednost dobrovolné smrti. Československý červený kříž podobně jako jiné organizace vykonal v těchto týdnech nekonečně mnoho pro stravování a ubytování. Rovněž tak město Praha.“⁷² Slova o 14-denním nebezpečí musíme brát s určitou rezervou, neboť dříve než se začaly vydávat jmenované legitimace, se dalo vyhoštění zabránit doručením jmenného seznamu uprchlíků na příslušné policejní ředitelství, což se stávalo i později.⁷³ V listopadu generální sekretář DSAP Siegfried Taub poslal Policejnímu ředitelství v Praze soupis ohrožených německých uprchlíků, který obsahoval 1 509 jmen s rokem narození a povoláním.⁷⁴ Samotný Taub přiznal v rozhovoru s anglickým vyslancem

69 Prager Tagblatt, 14. 10. 1938, s. 3, Bescheinigung politischer Gefährdung.

70 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 10-11. „A nikdo nevěděl, jestli Hitler půjde dál, nebo ne, bude se konat plebiscit nebo ne? Potom přišla první obsazení. Z odstoupeného území uprchlí němečtí demokraté byli opět posláni zpět, také exponovaní soudruzi např. příslušníci RW, ačkoli předtím byli povoláni ke službě ve zbraní. Mnohý soudruh přišel k újmě, či o život. Teprve později bylo přijato pravidlo, že exponovaní a ohrožení soudruzi mohou zůstat v českém území.“

71 Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 7.

72 Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c. d., s. 251.

73 Pomoc pro uprchlíky v Praze II sestavila soupis osob, které uprchly z pohraničí z důvodu exponované činnosti ve prospěch státu. Seznam 25 osob podepsaný poslanci ing. Jaromírem Nečasem, Robertem Kleinem a místopředsedou sněmovny Siegfriedem Taubem končil prosbou o povolení pobytu těchto osob ve Velké Praze. Tento soupis byl doručen na policejní ředitelství v Praze. NA, f. PP 1931–1940, k. 1546, sign. V 84/47, Policejnímu ředitelství, 10. 10. 1938.

74 NA, PP 1931–1940, kart. 1547, sign. V 84/47, č. j. 51509 ze 7. 11. 1938 + přiložené seznamy.

Newtonem, že československé úřady jednaly zcela podle svých závazků, že nebudou posílat zpět uprchlíky, kteří by po opětovném vstupu na území Německa byli v nebezpečí.⁷⁵

Protože část německých a židovských utečenců zůstávala na území republiky, navrhovalo ministerstvo vnitra jejich urychlenou emigraci z ekonomických a politických důvodů, kterou mělo zajistit ministerstvo zahraničních věcí. *„Ježto ponechání uprchlíků zvláště německé národnosti a židů znamenalo by vedle hospodářského zatížení státu (starost o jejich zaměstnání a živobytí) do určité míry ohrožení státních zájmů, neboť tyto uprchlíky nelze pokládat za element po stránce státoobčanské plně spolehlivý nehledě k tomu, že by se tvořily znovu německé menšiny v některých obcích uvnitř demarkační čáry, žádá se ministerstvo zahraničních věcí, aby podniklo příslušné kroky za účelem vystěhování těchto osob na území cizích států (emigrace).“*⁷⁶

Zemský úřad vydal 12. října 1938 okresním úřadům pokyny, aby na uprchlíky československé národnosti, kteří se nechtěli vrátit do okupovaného území, nebyl ze strany úřadů vykonáván žádný nátlak. Liberálně se mělo postupovat vůči funkcionářům německé sociálnědemokratické strany, pokud by se obávali, že by při návratu do okupovaného území byli zatčeni nebo jinak pronásledováni. *„Rovněž nemají býti nuceni k návratu finančně silní jedinci, kteří mají vliv v našem průmyslu.“*⁷⁷

Rozsah zabraných oblastí dosáhl takové velikosti, že uvažované plebiscitní území se notně smrško, a tak Němci na konání lidového hlasování rezignovali. Mezinárodní výbor v Berlíně zrušil jeho konání 13. října 1938. Odpadla tím nutnost návratu uprchlíků z plebiscitních důvodů. Zůstala politická a ekonomická motivace tohoto skutku. Státní instituce stále vyzývaly utečence k cestě domů. Narůstaly ubytovací a finanční nesnáze.⁷⁸ Na druhou stranu ministerská rada rozhodla na svém zasedání 13. října 1938 o výjimce, ze zásady *„o setrvání obyvatelstva na rozdíl od úřadů v území obsazeném,“* která se týkala podniků, jejichž přenesení do vnitrozemí bylo z celostátního hlediska hospodářsky žádoucí.⁷⁹ Přes nařízení z 12. října 1938 o zamezení tlaku na uprchlíky se zpětné transporty dále prováděly. Do Chebu dorazil transport antifašistických uprchlíků z Plas na severním Plzeňsku 14. října 1938. Ženy a děti se mohly vrátit domů. Muže odvedli do koncentračních

75 Heumos, P.: Die Emigration..., c. d, s. 26.

76 NA, MV-dod., kart. 59, sign. 409, č. j. 64857/1938-14a.

77 NA, PZÚ, 207-1568-1, č. j. 124/I. ze 17. 10. 1938.

78 Národní osvobození, č. 242, 14. 10. 1938, s. 3. Svízelná situace uprchlíků.

79 NA, PMR, kart. 4142, sign. XVIII., Protokoly z jednání ministerské rady ze 13. října 1938.

táborů. „V Hazlově na podobný vlak čekalo plné nádraží nacistů. Vracějící se ubo-
žáky poplivali, nadávali jim.“⁸⁰ To, že vracení utečenců ne-československé
národnosti pokračovalo, souviselo jednak s tím, že byla vydána celá řada
nařízení o repatriaci a jejich aplikace se u nižších úřadů zjevně protahova-
la, tak s tlakem, který v tomto směru vyvíjely vojenské složky. V počáteční
fázi pomnichovského období měla armáda důležitý vnitropolitický význam,
zůstávala pilířem ponížené republiky. Velkou roli sehrávala při evakuaci, či
udržování pořádku na exponovaných úsecích hranic. Apolitičnost branné
moci mizela. Její hlas usiloval o ovlivňování rozhodnutí státní správy.⁸¹

Velitelství páté divize v Českých Budějovicích žádalo od okresního
úřadu v Blatné 15. října 1938 okamžité plnění nařízení o vypovídání uprch-
líků německé národnosti bez ohledu na politické nebo náboženské přesvěd-
čení do jejich domovů, tj. do obsazeného území.⁸² Uvedená žádost ignorova-
la jiná nařízení politických úřadů, že tito lidé nemají být vyhošťováni.

Major Bártík z II. oddělení Hlavního štábu hlásil, že podle relace míst-
ního velitelství divize v Českých Budějovicích nechce tamější okresní úřad
provádět vracení německých uprchlíků zpět do okupovaného území bez
příkazu nadřízených orgánů, zatímco okresní úřady v Táboře a Písku od-
suny prováděly.⁸³ Na druhou stranu okresní úřad v Českých Budějovicích
informoval ministerstvo vnitra, že nebylo technicky proveditelné uprchlíky
vracet, neboť říšskoněmecké orgány je vracely zpět s odůvodněním, že „je
mohou převzít, až se poměry uspořádají a vyjasní!“⁸⁴

Již dalšího dne odpovídal okresní hejtman v Českých Budějovicích ve-
litelství divize, že vzhledem k žádosti nařídil všem četnickým stanicím, aby
důsledně donucovaly utečence německé národnosti k odchodu do okupo-
vaného území. Uvedl dále, že říšskoněmecké vojsko je vrací zpět, proto je
nutné čekat dalších pokynů.⁸⁵

Hlavní štáb⁸⁶ nedlouho potom oznamoval, že se v Lounech shromáždil
velký počet komunistů, kteří údajně provádějí mezi obyvatelstvem agitaci.

80 Řehka, Josef: Podzim trpkých plodů. Protifašistický odboj na Chebsku z pohledu pamětníků. Cheb 1987, s. 45.

81 Straka, Karel: Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednání mezinárodního výboru v Berlíně a odstoupení pohraničí v říjnu 1938. Praha 2008, s. 134 a s. 156; Srv. Šrámek, Pavel: Ve stínu Mnichova. Praha 2008, s. 103.

82 NA, ZÚ-soc. zál., kart. 269, Fonogram z 15. října 1938 z 17.10 hod.

83 NA, ZÚ-soc. zál., kart. 269, Fonogram z 15. října z 1938 19.50 hod.

84 NA, ZÚ-soc. zál., kart. 269, Fonogram z 15. října z 1938 19.45 hod.

85 NA, ZÚ-soc. zál., kart. 269, Okr. úřad v ČB 16. října 2218/pr.

86 NA, PR-SK, inv. č. 146, Vršovice, fascikl Uprchlíci z obsazeného území 1938–1939, telegram č. 2895 U ze 17. 10. 1938.

„Posádkový velitel nařídil okresnímu úřadu, aby tyto živly byly dopraveny buď na demarkační čáru, nebo do vnitrozemí.“⁸⁷ Jak se ukázalo, neodpovídala zpráva skutečnosti, neboť komunisté se chovali rezervovaně. Spíše to znázorňuje myšlení vojska ohledně některých běženců, jež měli být odstraněni.

Rozkazem pražského policejního ředitele Hubera ze 17. října 1938 bylo veškeré vyhošťování uprchlíků zastaveno do doby, než budou definovány nové propozice.⁸⁸ Velitelství 1. divize se domáhalo důkladného návratu uprchlíků, neboť „dosavadní praxe“ se prováděla pouze částečně. Upozorňovalo se na případy Němců a Židů, kteří nechtěli uposlechnout výzvy k repatriaci. „Mnozí uprchlíci německé národnosti a Židé se zdráhají uposlechnouti výzvy k návratu do obsazeného území a uvádějí různé důvody. Zejména, že pomáhali čsl. finančním orgánům, četnictvu nebo policii při střežení hranic, anebo že s těmito orgány spolupracovali, v některých případech se jedná o uprchlíky německé národnosti, kteří tvrdí, že manžel (otec) je Čech a nastoupil v mobilizaci vojenskou službu. Většinou však ze strany židů je udávána jako příčina ‚strach před pronásledováním.‘ Někteří uprchlíci přišli zpět a udali, že nebyli do okupovaného území vpuštěni.“⁸⁹ Proto se varovalo zvláště před možným přizpůsobením židovských uprchlíků. Argumentace spočívala opět v „ujídání chleba“. Jako další opatření se doporučovalo přezkoušení: a) domovské příslušnosti, b) národnosti a c) mateřské řeči všeho obyvatelstva, protože mnozí by mohli zneužít různých výhod a přizpůsobit svoji národnost konjunkturu.⁹⁰ Závěr zprávy se jednoznačně vyslovil pro odstranění všech ne-československých utečenců. „Je proto v zájmu klidného vývoje nutno zakročit u příslušných úřadů, aby všechny nežádoucí osoby (Němci a židé) byly z území státu vyhoštěny.“⁹¹

Na druhou stranu někteří z armádních důstojníků intervenovali, aby ze zpětných transportů mohli vystoupit členové RW.⁹² Z počátku počítala vrcholná vojenská místa i s návratem a vracením uprchlíků československé národnosti do plebiscitního území.⁹³

Zmínili jsme již, že docházelo k hromadění výnosů o vracení uprchlíků, které po sobě následovaly v rychlém sledu. Prakticky nebylo dne, aby nedošlo k vydání nějakého nařízení. V rámci byrokratické pomalosti podřízené úřady mnohdy nerespektovaly předpisy o vyjmutí části utečenců

87 NA, PMV, 225-1460, kart. 1460, č. j. 2124/38 16. 10. 1938.

88 NA, PMV, 225-1460, kart. 1460, č. j. 2124/38 16. 10. 1938.

89 NA, PZÚ, 207-1568-1, č. j. 124/I taj. Zprav. 1938, Velitelství 1. divize, 24. října 1938.

90 NA, PZÚ, 207-1568-1, č. j. 124/I taj. Zprav. 1938, Velitelství 1. divize, 24. října 1938.

91 Tamtéž.

92 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England ..., c. d, s. 28; Cihlář, J.: Sudetoněmečtí demokraté..., s. 64.

93 Straka, K.: Vojáci..., c. d., s. 156.

ze zpětných transportů. „Ve státní správě panoval chaos, chodilo jedno nařízení za druhým, jedno odporovalo druhému. V jednom přípisu se například nařizovalo, že všichni uprchlíci se musí vrátit do Sudet, ale nikdo se nechtěl vydat napospas henleinovcům.“⁹⁴ Pro přístup úřadů byla typická rozdvojenost, ale i obětavá práce jejich zaměstnanců.⁹⁵

Další normativní regulativy brzy následovaly. Specifikace pokynů pro ochranu československých hranic z 18. října 1938 uváděla, že přes demarkační čáru mají být vpuštěni jen vystěhovalci české národnosti. Ostatní měli být odkázáni, aby se vrátili do svého bydliště a to až do vyřízení otázky opčního práva.⁹⁶

Ministerská rada se 19. října 1938 usnesla, aby předešla „zneužití stíženosti na činnost židovské emigrace (mj. i z obsazeného území) různými živly k vyvolání nezákonných akcí“ na zásadě, aby ministerstvo vnitra postupovalo podle platných zásad při vracení uprchlíků do obsazeného území s přípustností jen zcela ojedinělých výjimek, kde by skutečně šlo ohrožení bezpečnosti života vrácených osob. Zmíněná opatření měla být realizována tím způsobem, aby nemohla být vykládána jako nařízení proti určité rase a nestala se překážkou obchodním a finančním jednáním v cizině.⁹⁷ Formulace usnesení vůči židovským organizacím byla ovlivněna německými požadavky během návštěvy ministra zahraničí Chvalkovského v Berlíně 13. a 14. října 1938.⁹⁸

Po pogromu na židovské obyvatele v Říši tzv. „křišťálové noci“ z 9. na 10. listopadu 1938 se předpokládal „zvýšený příliv Židů z obsazeného území v důsledku protizidovských opatření.“ Proto vydalo ministerstvo vnitra podřízeným úřadům pokyn, aby přes demarkační čáru nebyli vpouštěni do republiky Židé, kteří neměli ve zbytkovém státě domovské právo. S touto skutečností byla seznámena též říšskoněmecká vláda.⁹⁹

Pokud se někteří Židé přes provedená opatření do republiky dostali a domovské právo se jim nepodařilo prokázat, byli brzy vyhoštěni zpět do Říše. Situace Židů z pohraničí byla o to složitější, že v pohraničí se stávali

94 Zemanová, Bohuslava: Druhá republika a okupace. In: S ohněm v srdci. Vzpomínky pamětníků na léta 1919–1945. Ústí nad Labem 1961, s. 155–158.

95 Witte, Eugen de: Für Heimat..., c. d, s. 39.

96 NA, fond Zemský úřad Praha-bezpečnostní záležitosti (ZÚ-bezp. zál.), kart. 720, č. j. 5290/dův zpr. 38. z 18. 10. 1938. Informace z 2. 11. 1938 uváděla, že vstup na území uvnitř demarkační čáry jest nadále dovolován pouze Čechům.

97 NA, PMR, kart. 4142, Protokoly z jednání ministerské rady z 19. října 1938.

98 NA, MPSP-R, kart. 161, sign. R 431 (353), Oběžník MV z 31. 10. 1938.

99 AMZV, V. sekce, kart. 411, sl. Hnanecké věci, č. j. 159965, 14. 11. 1938.

terčem násilí a vyhánění. Řada z nich skončila na demarkační čáře a nuceně vyčkávala na vyjasnění poměrů. 15. listopadu 1938 přijelo z obsazeného území do Plzně 5 Židů, kteří měli být po výsledku na policejním ředitelství vráceni, pokud by neprokázali domovské právo na území ČSR. Skupina 14 Židů z Karlových Varů byla vyhnána za hraniční závoru na silnici směřující do Kotykova. Po ověřování údajů na plzeňském policejním ředitelství je dopravili opět na demarkační čáru, kde je po hádkách převzaly říšskoněmecké orgány. Do Malešic uprchlo 14 Židů z Říše bez právoplatných propustek. Z rozkazu okresního hejtmána Michálka byli uniformovanou stráží bezpečnosti přepraveni na nestřeženém místě zpět na území Německa.¹⁰⁰ Obdobné případy se děly na řadě jiných míst. V důsledku nárůstu ilegálních přechodů demarkační čáry zesílily československé orgány ostrahu hranic. Odeslalo se několik nót německému ministerstvu zahraničních věcí požadujících zastavení vyhošťování.¹⁰¹ Došlo též k jednáním s gestapem v obsazeném území.¹⁰²

Úpravy propouštění obyvatelstva žijícího v obsazeném území přes demarkační čáru (státní hranici) „za účelem trvalého usazení“ přinesla československo - německá smlouva o občanství a opci č. 300/38 Sb. z 20. listopadu 1938. Na jejím základě mohly hraniční čáru překročit také další osoby. Uprchlíkům české národnosti neměly být činěny překážky. Přistěhovalci jiné národnosti, Židé a Němci měli být vpuštěni do státu pouze, když prokázali československé státní občanství a to: 1) buď osvědčením o československém státním občanství, jež bylo vystaveno po 26. listopadu 1938, 2) nebo potvrzením zemského úřadu vydaném po 26. listopadu 1938, že československé státní občany i po smlouvě č. 300/38 Sb. z. a n. zůstali, 3) opční listinou.¹⁰³

Přístup československých úřadů k odmítání uprchlíků ne-československé národnosti se změnil hlavně po dojednání vystěhovaleckých možností a pod tlakem jednání o britské půjčce. Ta byla určena mj. na finanční náklady spojené s vystěhováním německých emigrantů do Velké Británie.¹⁰⁴

100 AMZV, V. sekce, kart. 427, sl. Příslušnost cizinců, č. j. 12778/I/39, 27. 1. 1939.

101 AMZV, V. sekce, kart. 411, sl. Hnanecké věci, Nr. 13.725/38, 14. 11. 1938.

102 AMZV, V. sekce, kart. 411, sl. Hnanecké věci, Hl. št. major Hrabčík 13. 11. 1938.

103 NA, MV-dod., kart. 29, sign. D 408, ZÚ z 30. 11. 1938.

104 Krejčová, Helena: Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu 1938. In: Židé v Sudetech. Praha 2000, s. 129–137; Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí, eds. Martin Hořák, Tomáš Jelínek. Praha 2006, s. 40.

Stížnosti a intervence proti vyhošťování uprchlíků

Vracení uprchlíků do pohraničí vyvolávalo nesouhlas nejen v řadách německých demokratů, ale také u některých československých politiků. Již 1. října 1938 si na provádění repatriace stěžovali zástupci DSAP u předsedy československé sociálně demokratické strany Antonína Hampla a poslance Rudolfa Bechyně. Oba slíbili, že učiní všechno, aby tomu zabránili.¹⁰⁵

Delegáti DSAP de Witte, Franz Katz a senátor Karl Müller navštívili téhož dne i ministra vnitra Jana Černého, který jim sdělil, že vláda rozhodla, že „*všichni němečtí uprchlíci musí být posláni zpět do pohraničí.*“ Jen malé procento těch nejvíce ohrožených mohlo být převzato do péče jako výjimka z tohoto nařízení. Černý jim měl dále slíbit, že uprchlíci nebudou repatriováni, pokud budou držitelé potvrzení o ohrožení vydaného stranickým sekretariátem. De Witte zároveň kritizoval, že jednání úředníků a policistů neměla být s tímto ministrovým slibem v „*součinnosti.*“¹⁰⁶ Když jeho stranický kolega Katz intervenoval na nádraží proti nucenému odjezdu do pohraničí a odvolával se na výjimku, kterou jim řekl Černý, odpověděl mu úředník, že jeho „*instrukce jsou úplně opačné.*“¹⁰⁷ V tu dobu totiž platil všeobecný návrat pro všechny uprchlíky. Opatření o vynětí z transportů se teprve připravovala, takže pokud se schůzka uskutečnila v uvedený den, ministr neseznámil účastníky s přesnými informacemi.

Z pohledu členů německé sociální demokracie měly být v mnoha případech transporty naaranžovány tím způsobem, že ztěžovaly zákroky stranických funkcionářů. „*Lidé byli shromážděni k transportu na hlavní nádraží, a lidem byla jim dána volnost, když proběhla intervence.*“ Zatímco současně daleko větší zpětný transport byl odbaven z předměstského nádraží. „*Tak museli představení naší strany - intervence jiných důvěrníků byly bezvýsledné - ve dne i v noci pospíchat od nádraží k nádraží. Byla to nádraží v Praze a na předměstí, kterých bylo více než deset.*“¹⁰⁸ Konkrétní příklad uváděli z Masarykova nádraží, kde prováděli zákrok, zatímco z nádraží v Bubnech odjel vlak do pohraničí. Při všeobecném návratu uprchlíků mohla taková situace nastat bez jakéhokoliv aranžmá.

105 Witte, E. de: Für Heimat..., c. d, s. 44. Čeští sociální demokraté pak protestovali proti zpětným transportům.

106 Witte, E. de: Für Heimat..., c. d, s. 42.

107 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c. d, s. 48. Srvn. NA, PMV, 225-1460, kart. 1460, Informace pro pana ministra. 5. 10. 1938.

108 Witte, E. de: Für Heimat..., c. d, s. 41.

Komunistický náměstek pražského primátora MUDr. Bohuslav Vrbenský navrhoval 1. října 1938 na ministerstvu vnitra, aby komunističtí uprchlíci byli soustředěni po přechodnou dobu v nějakém uprchlickém táboře např. v Německém Brodě, než by se vyjednal „jejich odsun“ do Sovětského svazu. „*I když nelze upíratí plné oprávněnosti požadavků, aby tito uprchlíci byli repatriováni do svého původního bydliště, nelze přehlížeti, že v nynější době by nebylo možno zabezpečiti jim osobní ochranu v území, které má býti Německu v prvních říjnových dnech vydáno.*“¹⁰⁹ Vrbenského doporučení nebylo realizováno.

Marie Vobecká ze spolku Vzájemnost v ČSR, který věnoval svoji činnost snahám o demokratické soužití národů v republice, si stěžovala ministru vnitra Černému na zacházení s německými demokratickými uprchlíky.¹¹⁰ Apelovala na humánní závazky státu a upozorňovala, že nynější úřední postup by se za nějaký čas mohl stát předmětem výčitek. Poukazovala na výnos zemského úřadu z 1. října 1938, podle něhož se všichni běženci museli vrátit bez výjimky do svých domovů. Jakékoliv zákroky byly podle ní zbytečné. „*Budou-li se uprchlíci zdráhati, bude povoláno vojsko a policie, aby je donutilo vrátit se do obsazeného území. Uprchlíci prohlásili, že jsou ochotni jít do plebiscitního území, pokud jim bude poskytnuta ochrana, když jim byla příslibena, odjeli bez odporu do plebiscitního území.*“ Nové nařízení zemského úřadu mělo přikazovat, aby uprchlíci byli posíláni pouze do plebiscitního území a do obsazených oblastí výhradně ti, kteří nebyli ohroženi a chtěli odjet dobrovolně. Výnos z 5. října 1938 doslovně uváděl, že pokud nechtějí odjet, mají zůstat na místě. Týkal se pouze spolehlivých utečenců. Vobecká konstatovala, že znění výnosu jim bylo zapřeno. „*Uprchlíkům bylo opět jednoduše sděleno, že se musí dle nařízení bezpodmínečně vrátit také do obsazených území a bylo jim zatajeno, že nikdo k tomu nemůže býti nucen.*“ V důsledku štvání jistých novinářských kruhů (článek Národní Politiky) se mělo zhoršit i zacházení s utečenci jak na nádražích, tak na venkově a v Praze, což „*přispívá k zoufalství oněch lidí, kteří bojovali za demokracii.*“¹¹¹ Zmíněný text požadoval druhý den obsazování pohraničí českých zemí rázný zákrok proti německým uprchlíkům. Nějaké ohledy neměly připadat vůbec v úvahu. Československá vláda měla jednat tvrdě, „*jako se jednalo s námi.*“ To, že němečtí utečenci byli demokrati, nic neznamenal, neboť jejich smýšlení se mohlo změnit a mohli být důvodem nového vstupu Německa do vnitřních záležitostí ČSR. Starost o ně měla přejít na Anglii a Francii. „*Nesmí být ani na chvíli pochyby o tom, že už nyní*

109 NA, PMV, 225-1460, kart. 1460, Fonogram 1. 10. 1938.

110 Tento spolek byl napojen na KSČ. NA, PMV, 225-1068, X/K/26/9, č. j. 33612/38.

111 NA, MV-dod., kart. 28, sign. D 401, č. j. 84614, 5. 10. 1938.

československá vláda musí jednat prozíravě, rázně a jedine podle sobeckého zájmu československého... Všechny ohledy musí jít stranou...Naši první povinností musí být postarat se o české hraničáře. Již tu se naskytá důležitý problém hospodářský a sociální...Nesmíme se ani ohlížeti, je-li někdo demokrat anebo nikoliv. Za půl roku může z něho být nacista a Německo může mít nový důvod k zákrokům...O uprchlíky (německé - pozn. JB) nechť se postarají humanitní spolky v Anglii a ve Francii, které měly takou starost, aby se Henleinově sudetoněmecké straně tolik neubližovalo."¹¹² Za viníky současné situace text považoval západní mocnosti, které vehnaly republiku do sféry vlivu Německa. Stát nemohl nadále přechovávat protihitlerovské Němce, neboť by tím dráždil „velkého německého souseda.“ Zmíněné zážitky mohly být reálně podloženy, ale opětovně došlo k vydání řady nařízení, která se měnila téměř každý den. Prováděcí úředníci s nimi nemuseli být seznámeni, takže vše mohlo proběhnout bez jakéhokoliv záměru a skrývání. Poslanec Taub žádal 5. října 1938 ministerstvo vnitra, aby příslušníci DSAP, kteří opustili obsazené území a uchýlili se do ČSR, nebyli repatriováni do svých domovů.¹¹³ Stejněho dne bylo publikováno již zmíněné ustanovení o nenuceném návratu ale opět jen pro státně spolehlivé běžence.

Na Zemský úřad v Praze dorazili též zástupci komunistické strany v čele se senátorem Františkem Nedvědem, kteří přednesli žádost, aby ve vnitrozemí byli ponecháni ti uprchlíci, kteří zajišťovali pořádkovou službu v pohraničí. „Je řada lidí, kteří pomáhali v pohraničních okresech, byvše k tomu vyzváni, udržovati klid a brániti obyvatelstvo proti zvlí činitelů SdP. Poněvadž byl nedostatek bezpečnostních orgánů, zaručili se činitelé političtí za úplnou jejich spolehlivost a dodali jednotlivým okresním hejtmanům seznamy, podle nichž byli jmenováni ozbrojeni a vykonávali pořádkovou službu.“ Cesta do zabraného území by podle deputace znamenala pro běžence hrozbu smrti. Nedvěd vyjednával celou záležitost s vrchním radou JUDr. Vícou, který mu sdělil, že „nikdo nebude donucován, aby se do území vrátil, podotknuv ovšem, že v Praze nemohou býti trpěni.“¹¹⁴

Žádosti o zastavení návratu do příhraničí se ozývaly rovněž z české strany. Národní rada československá požadovala po vládě generála Syrového, aby „čeští hraničáři, kteří byli poměry přinucen uprchnout z pohraničí nebyli státní správou vraceni zpět do pohraničí, zejména naši národní pracovníci a jiní, kteří i se svými rodinami byli by tímto způsobem vystaveni německé persekuci.“¹¹⁵ Na řadu

112 Národní politika, 2. 10. 1938, Chceme mít nyní stát čistý a svůj!

113 NA, PMV, 225-1460, kart. 1460, Informace pro pana ministra. 5. 10. 1938.

114 NA, PZÚ, 207-1531-9, Zpráva zpravodajskému oddělení ze 7. října 1938.

115 NA, PMR, kart. 270, č. j. 7790 z 10. října 1938.

okresních úřadů se dostavovaly deputace uprchlíků, které vyslovovaly nesouhlas s nucenou repatriací do odstoupeného území, poněvadž se obávali o své životy. Někdy uspěly, někde na jejich dovolání nebyl brán zřetel.¹¹⁶

Každé úřední nařízení má svého realizátora. Tím je skupina, či jednotlivec. Lidský faktor může provedení výnosu přesně dodržet, či zapojit emoce.¹¹⁷ Jak vzpomínal sociální demokrat de Witte: „*Během intervencí se zjistilo, že vracení uprchlíků je bezpodmínečné a neodkladné opatření. Mnoho železničářů, policistů se však zachovalo lidsky a ne málo našich lidí zachránilo.*”¹¹⁸ Okresní hejtman v Berouně svolil na přání ředitele královských železárén k pobytu 13 německých dělníků s rodinami z Trmic u Ústí nad Labem přes nařízení, že Němci měli zůstat ve svých domovech.¹¹⁹ Vracení uprchlíků do jejich domovů vyvolalo vlnu nesouhlasných reakcí a intervencí v jejich prospěch na centrální, ale i místní úrovni. Některé z nich dosáhly úspěchu.

Repatriace v zrcadle statistiky

Statistické údaje o tom, kolik osob se muselo vrátit do pohraničí, nejsou jednoznačné. Heumos, který vycházel z britských pramenů a zprávy J. H. Simpsona, dospěl k 20 - 25 000 sudetoněmeckých uprchlíků.¹²⁰ Obdobný údaj 20 000 lidí uváděl i britský tisk.¹²¹ Jaksch popisoval, že 30 000 sudetoněmeckých uprchlíků odepřela vláda z velké míry právo na azyl.¹²² Celkový počet německých uprchlíků předpokládal kolem 35 000 osob. Obdobná čísla zmiňoval Grossmann.¹²³ České prameny jsou oproti těmto odhadům střednější. Nucený návrat do pohraničí měl podle nich postihnout na 7 307

116 SOA Praha, fond I 2 - Sbirka četnických a staničních knih, k. 538 – Staniční kniha Kralupy nad Vltavou, 2. -12. 10. 1938; SOA Praha, f. I 2, k. 1749 – Staniční kniha Slaný, č. 1996. Metelka, Jaroslav: Henleinovci a demokraté. Boj proti fašismu a za obranu republiky v pohraničí severovýchodních Čech 1935–1938. Trutnov 1970, s. 202.

117 AMZV, VI. sekce, kart. 75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, č. j. 1055/hl. štáb z 16. 11. 1938.

118 Witte, E. de: Für Heimat..., c. d., s. 42.

119 NA, ZÚ-soc. zál., kart. 269, MÚ v Králově Dvoře 5. října 1938.

120 Heumos, P: Die Emigration c. d., s. 23. Srvn. Witte, Eugen de: Die sudetendeutsche Emigration 1938. in: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2003. München 2003, s. 110.

121 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c. d., s. 34.

122 Jaksch, Wenzel: Cesta Evropy..., c. d., s. 219. obdobně o počtu uprchlíků Witte, E. de: Für Heimat..., c. d., s. 7. Kolektiv: Jaksch, Wenzel, Patriot und Europäer. München 1967, s. 44.

123 Grossmann, Kurt R.: Emigration. Geschichte der Hitler's Flüchtlinge 1933–1945. Frankfurt am Main 1969, s. 114.

osob, jejichž naprostou většinu tvořili němečtí občané.¹²⁴ O tom, které statistické vyjádření je relevantní, se může diskutovat. Pravdou zůstává, že jedině v českém případě je podloženo konkrétním pramenným materiálem. Přesné vyjádření může být problematizováno těžkostmi se zaváděním evidence a sčítání uprchlíků.¹²⁵

Během etapového odstupování území docházelo k hromadné migraci populace českých zemí. Přesouvala se více než miliónová armáda, vystěhovali se státní zaměstnanci s rodinami, k nim se přidávala i část ostatních obyvatel z obsazovaných oblastí. Zatímco migraci armády a státních zaměstnanců se pochopitelně nebránilo, překážky se kladly ostatním lidem, kteří nespádali do zmíněných kategorií. Probíhalo široké vracení uprchlíků z vnitrozemí do pohraničí. Vedle hospodářských a sociálních zřetelů (tedy schopnosti zbytkového státu zajistit další životní existenci nuceným imigrantům) byl tento postoj kabinetu generála Syrového ovlivněn rovněž vývojem mezinárodní situace a politickým rozhodnutím koaličních stran stojících v pozadí činnosti vlády. Vládní zmocněnci se totiž účastnili berlínských jednání mezinárodního výboru, jehož úkolem bylo mj. i stanovení plebiscitního území. Ministerská rada tím chtěla zamezit útěku obyvatelstva ze sporných lokalit a případně tak neztratit další území. Obyvatelé v pohraničí byli vyzýváni, aby se nestěhovali do republiky.

K uvažovanému plebiscitu se museli vracet všichni uprchlíci bez ohledu na národnost. Zpočátku nebylo vracení nijak národnostně vymezeno, což se později změnilo. Podle původního předpokladu mělo ve vnitrozemí zůstat 0,5–1 % německých sociálních demokratů (o komunistech a Židech nebylo původně ani zmínky), kteří by byli ohroženi na životě při návratu do pohraničí, což by představovalo nejvýše 800 osob (podle počtu členů DSAP). Navíc se mělo jednat o dočasný pobyt do doby odcestování do emigrace. Lze se domnívat, že cílem záměru bylo zabránit vzniku nové neloajální německé

124 Macek, Jaroslav: Uprchlíci z pohraničí v roce 1938. In: Češi a Němci – historická tabu, Nadace Bernarda Bolzana a Ackermann Gemeinde. Praha 1995, s. 135. Proti 836 osobám bylo zavedeno trestní řízení pro nesplnění přihlašovaci povinnosti. Radvanovský operuje s odhadem 5 000 antifašistů, kteří byli spíše donuceni československými úřady vrátit se do pohraničí. Radvanovský, Zdeněk: Útěky, teror a vyhnání z pohraničí. In.: Kural, Václav – Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem. K dějinám Říšské župy Sudety 1938–1945. Ústí nad Labem 2002, s. 65.

125 Heumos není úplně přesný v konstatování, že existoval značný rozdíl mezi těmi, kteří utekli a těmi, kteří byli registrováni, neboť četné transporty byly poslány zpět. Je třeba říci, že statistika uprchlíků představuje ideální stav uprchlíků, tedy obsahuje i vyjádření počtu uprchlíků, kteří se vrátili, nebo byli nuceni se vrátit zpět do pohraničí. Heumos, P.: Die Emigration..., c. d, s. 23.

menšiny v republice, která by se mohla stát důvodem k novému vystoupení Německa, protože ve vnitrozemí měli zůstat jen ti uprchlíci, kteří by po návratu do pohraničí byli ohroženi na životě. Tedy byli by loajální vůči československému státu a nepůsobili by v úloze trojského koně jako henleinovci. Ve vydaných nařízeních ohledně návratu uprchlíků se proto objevila klauzule, zamezující návratu uprchlíků, jejichž život by byl v původních domovech ohrožen.

Původní procentuální předpoklad se v realizaci nařízení mnohonásobně zvýšil. Stála za tím i aktivita stranických představitelů DSAP a KSČ, ale příslušníků některých československých politických stran. K zamezení návratu německých uprchlíků do pohraničí totiž stačilo potvrzení sekretariátu příslušné politické strany (DSAP, KSČ, Deutsche demokratische Freieitsspartei (DDFP). Hůře na tom byli antifašisté umístění na venkově, kde se mohli snáze dostat do zpětného transportu. I proto při útěku z pohraničí směřovaly jejich první kroky do pražských stranických centrál. Republika nakonec přijala (dočasně před další emigrací) přes 10 000 německých antifašistů a 18 000 Židů. Tím se nijak nezlehčuje přístup státní správy spočívající v masovém vrácení uprchlíků, který byl československou iniciativou, třebaže byl zdůvodňován hospodářskými možnostmi státu.

Z pohledu německých antifašistů sledovala československá vláda skrze repatriaci německých uprchlíků především likvidaci možnosti vzniku nových center antifašistické propagandy v republice, což se nedá z pramenů nijak doložit. Naproti tomu je zdokumentováno, jak armádní složky a někteří z úředníků během porad delimitační subkomise pro uprchlíky žádali, aby byl návrat utečenců prováděn důsledně a úplně především u německých uprchlíků, aby znovu nenastala situace, která vedla ke konci první republiky. Přestože mnozí politici DSAP viděli v nařízeních o repatriaci explicitně výnosy zaměřené proti německým antifašistům, je to formulace nepřesná, když si uvědomíme, že původní návrat uprchlíků byl všeobecný, ale také, že se prakticky od počátku počítalo s výjimkami právě pro německé sociální demokraty, které se realizovaly. Navíc představitelé DSAP a KSČ vyzývali vlastní straníky k návratu do pohraničí, jednak kvůli plebiscitu a v případě KSČ i kvůli rozvoji ilegální stranické práce. Realitou bylo, že ti němečtí uprchlíci, kteří nebyli vybaveni příslušným „osvědčením o ohrožení“ byli vraceni. V individuálních případech mohl sehrát roli lidský soucit a vrácení nebylo realizováno.

Repatriace uprchlíků ne-československé národnosti do odstoupeného území ustala v druhé polovině října i díky tomu, že říšskoněmecké orgány

odmítaly uprchlíky přijímat.¹²⁶ Důležitou roli sehrával také mezinárodní tlak související s československou snahou o britskou finanční pomoc. V listopadu 1938 ve spojitosti s uzavřením hranic (demarkační čáry) po tzv. „křišťálové noci“ byl odepřen vstup do republiky všem Židům, kteří neměli ve zbytkovém státě domovské právo. Docházelo proto opětovně k vracení židovských imigrantů. Přístup československých úřadů se změnil hlavně po dojednání vystěhovaleckých možností a pod tlakem jednání o britské půjčce.

126 Vedle již uvedených informací srvn. zprávu MNO. „15. 10. vrátilo se do Českého Brodu 25 německých Židů, kteří byli před několika dny odesláni do svých domovů v území obsazeném německým vojskem. Nebylo jim prý na demarkační čáře povoleno vstoupiti do obsazeného území. Je třeba jejich návrat do obsazeného území projednati a do té doby bylo by nejlépe soustředit uprchlíky německé a židovské národnosti v některém táboře.“ AMZV, II. sekce, kart. 465, MNO, Situační zpráva z 16. října 1938.

ZWANGSTRANSPORTE ALS INSTRUMENT BEI DER AUSEINANDERSETZUNG MIT DER IMMIGRATION AUS DEM ABGETRETENEN GRENZGEBIET

Der Text weist auf Probleme hin, die mit dem Studium der Zwangstransporte tschechischer, deutscher und jüdischer Flüchtlinge aus dem Landesinneren Böhmens und Mährens in das abgetretene böhmisch-schlesisch-mährische Grenzgebiet nach dem Münchner Abkommen verbunden sind. Einen Impuls zu diesen Transporten gab die Entscheidung der Regierung Jan Syrový vom 1. Oktober 1938. Die Haltung des Kabinetts wurde neben wirtschaftlichen und sozialen Aspekten vor allem durch eine politische Vereinbarung der Koalitionsparteien beeinflusst. Man darf auch die Entwicklung der internationalen Lage nicht außer Acht lassen, weil Regierungsbevollmächtigte an Verhandlungen des internationalen Ausschusses in Berlin teilnahmen. Der Ausschuss sollte unter anderem Gebiete bestimmen, in denen eine Volksabstimmung stattfinden sollte. Der Ministerrat wollte eine Flucht der Bevölkerung aus den umstrittenen Orten beziehungsweise einen Verlust weiterer Gebiete verhindern. Zur Repatriierung wurden alle Flüchtlinge ohne Rücksicht auf ihre Nationalität verpflichtet. Später kam es zur Änderung, wobei die Anordnung nicht mehr für Tschechen galt. Man ging davon aus, dass ein knappes Prozent der deutschen Sozialdemokraten im Landesinneren bleibt (Kommunisten und Juden wurden ursprünglich nicht erwähnt), die bei ihrer Rückkehr ins Grenzgebiet am Leben bedroht worden wären. Die erste Schätzung wurde bei der Umsetzung der Verordnung mehrfach überschritten, was auf Aktivitäten der DSAP- und KPTsch- Parteivertreter, aber auch auf Aktivitäten von Mitgliedern einiger tschechoslowakischer politischer Parteien zurückzuführen ist. Um die Rückkehr der deutschen Flüchtlinge ins Grenzgebiet zu verhindern, hat nur eine Bestätigung vom Sekretariat der jeweiligen politischen Partei (DSAP, KPTsch, DDFP) gereicht. Die Republik nahm über 10.000 deutsche Antifaschisten und 18.000 Juden auf (sie war eine Zwischenstation vor einer weiteren Emigration). Viele DSAP-Politiker betrachteten die Verordnungen über die Repatriierung als einen gegen deutsche Antifaschisten gerichteten Erlass. Ihre Annahme stimmt allerdings nicht ganz, wenn man in Betracht zieht, dass die ursprünglich geplante Rückkehr der Flüchtlinge eine allgemeine Geltung hatte, aber auch, dass man vom Anfang an mit Ausnahmen eben für deutsche Sozialdemokraten gerechnet hat, die tatsächlich auch realisiert wurden. Darüber hinaus forderten DSAP- und KPTsch-Vertreter ihre Parteikollegen zur Rückkehr wegen der Volksabstimmung und wegen der Entwicklung illegaler Arbeit auf.

FORCED TRANSFER AS A SOLUTION TO IMMIGRATION FROM CEDED BORDER

Author pursues a long-term research in the study of the problems of forced transport of Czech, German and Jewish refugees from inland to the ceded border region in the post-Munich republic in 1938. He monitors the legislative, political and social aspects of this problem.